

mümeYYiz ve bir kâtipten teşekkül etmek-
teydi. Belediye başkanı mutasarrıf tara-
fından hükümet memurları arasından fah-
rî olarak tayin edilmektedir. 1877'de Vilâ-
yet Belediye Kanunu'nun yürürlüğe gir-
mesinden sonra Tokat Belediyesi'nin per-
sonel kadrosu genişledi.

1870'te Şarkîpâre, Artukâbâd ve Kazâ-
bâd nahiyelerinin ilâvesiyle Tokat kazası-
nın nahiye sayısı üçten (merkez, Kafirni,
Komanat) altıya çıkarıldı. 1878'de kazanın
nahiye sayısı aynı kalmakla birlikte Şarkî-
pâre nahiyesi yerine Turhal nahiyesi To-
kat kazasına bağlandı. Ertesi yıl Tokat, Si-
vas vilâyeti dahilinde bir sancak merkezi
oldu. Başlangıçta bu yeni sancağın kaza-
ları Zile, Erbaa ve Niksar'dan ibaret iken
1908'de İskefsir de (Reşadiye) ilâve edil-
di. Bu dönemde sancak merkezi olarak To-
kat bir mutasarrıfın başkanlığı altında san-
cak idare meclisi tarafından yönetiliyor-
du. Tokat, 31 Mayıs 1920 tarihinde Tür-
kiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri He-
yeti'nin aldığı bir kararla müstakil vilâyet
haline getirildi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 2, s. 3-193, 426-667; nr. 19, s. 3-
102, 491-569; nr. 387, s. 431-455; nr. 772, s.
70-71; TK, TD, nr. 583, s. 21^b-44^b; BA, MAD, nr.
15615; Tokat Şer'iyye Sicilleri, nr. 1, s. 175-176,
183, 265-266, 295-298, 371; nr. 2, s. 2,3, 18,
68, 90, 99, 109, 162-166; nr. 30, s. 41; nr. 52, s.
145; nr. 54, s. 11-14; nr. 56, s. 22/3; Strabon,
Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII,
XIII, XIV) (trc. Adnan Pekman), İstanbul 2000, s.
45-52; İbn Kemal, *Tevârih-i Âli-i Osmân*, VII, 320-
325; Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 168-169; Se-
lânikî, *Târih* (İpşirli), s. 153; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 54-72; J. P. de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi* (trc. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005, II, 222-223; J. J. Morier, *A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople in the Years 1808-1809*, London 1812, s. 343; *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye*, İstanbul 1284, s. 178-179; *Sivas Vilâyet Salnâmeleri* (1287), s. 52-53; (1288), s. 52-53, 115; (1300), s. 118; (1302), s. 409; (1304), s. 115; (1308), s. 139; (1321), s. 139; (1325), s. 254-255; H. J. Von Lennep, *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*, New York 1870, I, 147-148; C. Texier, *Küçük Asya* (trc. Ali Fuad), İstanbul 1340, III, 129; Cui-net, I, 705-706; *Amasya Tarihi*, III, 120-121; Halis Turgut Cilioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Tokat 1941-73, I-IV; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 299; II, 229, 297; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 364-365; Sevgi Aktüre, 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti, *Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978, s. 153-161; Hurichan İslamoğlu – İnan, *Dynamics of Agricultural Production, Population Growth and Urban Development: A Case Study of Areas in North-Central Anatolia, 1520-1575* (doktora tezi, 1979), University of Wisconsin, s. 219-229; Osman Turan, *Selçuklu Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 113, 205, 217, 275, 325; Ersal Yavi, *Tokat*, İstanbul 1986, s. 86; Sargon Erdem, "Tokat Keli-

mesi Üzerine Düşünceler", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986 (haz. S. Hayri Bolay v.dğr.), Ankara 1987, s. 11-16; Kemal Göde, "XIV. Yüzyılda Tokat/Eratnalılar Hakimiyetinde Tokat", a.e., s. 17-22; Nazif Öztürk, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", a.e., s. 71-80; Nuriye Karayaka, *Eskiçağ Tarihinde Tokat* (doktora tezi, 1988), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 26-89; Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1989, s. 200 vd.; Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat: 1455-1574* (doktora tezi, 1990), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 10-27, 44-80, 259-343; Erol Özvar, XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığı'na Geçiş (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 37-38; Yahya Mustafa Keskin, XX. Yüzyılda Tokat'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı (doktora tezi, 1999), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 52-54, 89-112; Ali Açıkel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District of Tokat: 1574-1643* (doktora tezi, 1999), University of Manchester, s. 40-41, 74-80, 148-154; a.mlf., "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, XXVII/2, Sivas 2003, s. 254-255; a.mlf., "Tokat Sancağı'nın İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV/2, Elazığ 2004, s. 331-359; Özdemir Koçak, M.Ö. II. ve I. Bin Yıllarda Orta Karadeniz Bölgesinin Jeopolitik ve Sosyopolitik Yapısı (doktora tezi, 2000), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 65-69, 73-75; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 272-292; Serhan Sunay, *Tokat Şehir-içi Hanları* (yüksek lisans tezi, 2003), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17-79; İbrahim Aykun, "Tokat'taki Ermeni Hınçak Cemiyeti ve Faaliyetleri (1893-1894)", *Ermeni Araştırmaları: I. Türkiye Kongresi Bildirileri* (haz. Şenol Kantarcı v.dğr.), Ankara 2003, I, 503-516; Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, Tokat 2005; H. Gregorie, "Dazmana est bien Dazimon", *Byzantion*, X, Bruxelles 1935, s. 760-763; P. Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları" (trc. Mihir Eren), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 232; İlhan Şahin – Feridun Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osm.Ar.*, sy. 7-8 (1988), s. 287-308; *Kâmûsü'l-İlâm*, III, 1692; Mülkrimin H. Yınanç, "Dânişmendiler", *İA*, III, 468-469; Tayyip Gökbilgin, "Tokat", *İA*, XII, 401-412; M. Bazin, "Tokat", *Eİ²* (İng.), X, 558-559.

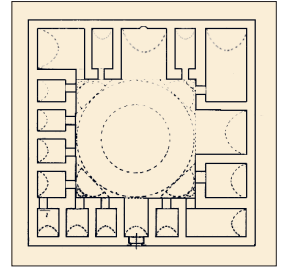

ALİ AÇIKEL

□ MİMARİ. Dânişmendli Dönemi. Dânişmendiler şehre hâkim olduktan sonra önce kale içinde yerleşmekle birlikte kale içinden günümüze ulaşan bir eser yoktur. Kalenin kuzeydoğu eteklerinde inşa edilen ve XII. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Garipler Camii'nin kareye yakın dikdörtgen bir planı olup ortada kare kesitli dört pâyve ve aralarda yer alan dört sütunun taşıdığı 7,50 m. çapında bir merkezî kubbe ile örtülüdür. Cami mekânında ikinci kubbe girişin hemen sağında bulunan hün-

kâr mahfilini örtmektedir. Yapı çeşitli dönemlerde gördüğü onarımlar sebebiyle mimari özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiş olmakla beraber plan kuruluşuyla Karahanlılar'ın aynı yıllara ait olduğu anlaşılan Buhara yakınındaki Hezâre Kışlağı Camii'nden izler taşımaktadır (bk. GARIPLER CAMİİ). Yağbasan Medresesi kalenin güney eteklerinde yer alır. Tokat Müzesi'ndeki yapıya ait bir kitâbe 645 (1247) tarihini vermektedir ki bu tarih yapının inşası için geç bir tarih olduğundan bazı araştırmacılar kitâbede bir yazım hatası bulunduğunu ve tarihin 546 (1151) olması gerektiğini düşünmüştür. Bazı araştırmacılar da söz konusu kitâbenin bir tamiri gösterdiğini öne sürer. Yağbasan Medresesi kuzey kanat üzerindeki giriş eyvanıyla birlikte üç eyvanlıdır. Yapının 13,90 x 14,20 m. ölçülerindeki avlusu ortası açık geniş bir kubbe ile örtülmüştür. Avlunun etrafında tamamı beşik tonoz örtülü, ölçüleri birbirinden farklı odalar sıralanır. Medrese kapalı avlulu plan kuruluşuyla ilk uygulaması Busrâ'da (Suriye) Gümüştegin Medresesi'nde görülen şemanın Anadolu'daki ilk iki örneğinden biridir.

Anadolu Selçuklu Dönemi. Kale dışında yoğunlaşan imar faaliyetleriyle kent-sel dokunun şekillenmeye başladığı bir dönemdir. Tokat çayı ile sınırlanan alanda şehir camii, medrese, kümbet-türbe, hamam, köprü gibi yapılarla donatılırken dönemin öne çıkan yapı türü tekeller ve zaviyelerdir. Bu döneme ait bilinen tek ibadet yapısı ulucamidir. Caminin giriş açıklığı üzerinde yer alan iki satırlık sülüs kitâbe Sultan IV. Mehmed devrindeki onarıma aittir. Mihraba dik üç sahından oluşan dikdörtgen planlı yapının üst örtüsü kalem işi bezemeli ahşap tavan biçiminde düzenlenmiş, yapının kuzey cephesi kalenin yer aldığı tepenin yamacına yaslanmıştır. Doğu ve batı cephelerinde görülen iki ayrı revak düzenlemesi, caminin inşa edildiği alanın doğu-batı istikametinde eğimli bir arazi yapısına sahip olması sebebiyle topografik şartlardan kaynaklanan bir zorunluluktur. Ahşap üst örtüde ve destek sistemini meydana getiren unsurların yüzeyin-

TOKAT

de XVII. yüzyılın üslûbuna uygun kalem işi bezemeler vardır.

Devrin önemli eğitim ve sağlık kuruluşlarından Muînüddin Süleyman Pervâne Tıp Medresesi ve Dârüşşifâsı (Gökmedrese) yaygın kanaate göre 1275 yılında yapılmıştır. Taçkapıda kitâbe yerinin boş bırakılması, Süleyman Pervâne'nin ihanet şüphesiyle İlhanlılar tarafından idamı üzerine inşa ettirdiği yapılarıdaki kitâbelerin kazındığı veya yok edildiği şeklinde açıklanmaktadır. Gökmedrese çift eksenli, iki avlu üzerine üç kanattan oluşan iki katlı yapısıyla bir çifte medrese örneği verir. 1926 yılında müze haline getirilen medrese bölümünün ortasında iki eyvanlı dikdörtgen avlu kuzey, güney ve batı olmak üzere üç yönden iki katlı revak sistemiyle çevrilmiştir. Günümüzde yol seviyesinin bir hayli altında kalan medreseye doğu cephesinde yer alan anıtsal bir kapıdan girilir. Yapının kuzey cephesi dârüşşifâ ile bütünleşirken güney cephesi biri ortada, diğer ikisi köşelerde üç payanda ile desteklenmiştir (bk. GÖKMEFRESE).

Tokat'taki mezar yapıları müstakil veya başka bir yapıyla (tekke veya mescid) bütünleşmiş halde iki ayrı grup oluşturur. Kitâbesine göre 631 (1234) yılında inşa edilen Ebü'l-Kâsım-ı Tûsî Türbesi kare plan kuruluşuna sahiptir. Üst örtüsü içten kubbe, dıştan külâh şeklinde olan türbede gi-

riş açıklığının bulunduğu, sokağa bakan cephe son derece sade ve iddiasızdır. Ancak yola bakan güney cephesi, içe doğru çekilmiş dikdörtgen pencere açıklıkları ve pencere alınlıklarındaki çini süslemelerle oldukça gösterişlidir (bk. EBÜ'L-KÂSİM-ı TÛSÎ TÜRBESİ). Diğer bir yapıyla bütünleşmiş kümbet örneği olarak 649 (1251) tarihli Sefer Paşa Kümbeti mescid ve türbe iki bölüm halinde düzenlenmiş, ancak mescid kısmı günümüze ulaşmamıştır. Defin odası ve ziyaretgâh kısımlarından meydana gelen kare planlı kümbette cephelerin kesiştiği üst köşeler geniş yüzeyler halinde pahlanarak üst örtünün oturtulacağı sekizgen form elde edilmiştir. Kümbetin üst örtüsü dönemin mimari geleneklerine uygun olarak içten kubbe, dıştan çokgen külâh biçimindedir.

Şehir ve çevresinde gelişen Türk marisinin en özgün yapı türü hiç şüphesiz tarikat yapılarıdır. Siyasî ve içtimâî şartların ortaya çıkardığı bu yapılar plan ve mimari kuruluşlarıyla Osmanlı dönemindeki tabhâneli camilerin öncüleri sayılır. Halef Sultan Tekkesi (691/1292) mekânların bir arada tasarlandığı, düzgün olmayan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Batı cephesinde yer alan taçkapıdan dikdörtgen hole girilir. Giriş holünün sağında yer alan kapı mescid mekânına geçişi sağlar. Mescid mekânının güneyinde türbe bulunur; yapının güneybatı köşesini teşkil eden bu mekânın biri mescid, diğeri tonozlu eyvana açılan iki kapısı vardır. Giriş holünün karşısındaki diğer bir kapıdan üst örtüsü kubbe ve tonoz şeklinde düzenlenmiş ana mekâna geçilir. Tekkenin kuzey kanadında ölçüleri birbirinden farklı üç oda yer almaktadır. Bu odalardan ikisi birer kapı ile giriş holüne açılırken kuzeydoğu köşesindeki üçüncü oda kubbeli ana mekâna açılmaktadır.

Gıyâseddin II. Mesud'un 687 (1288) yılında inşa ettirdiği Ebû Şems Hankahı, Osmanlılar döneminde Vezir Ahmed Paşa tarafından esaslı biçimde onarıldığı için kayıtlara Ahmed Paşa Mescidi ve Türbesi diye geçmiştir. Kare planlı ana yapı kütesli kubbeli bir sofa, güney yönünde sofaya büyük bir kemerle bağlanan eyvan, batı kanadında biri kubbe ile örtülü türbe olmak üzere iki mekâna sahiptir ve doğu yönünde 5,30 m. kadar subasman seviyesinde devam eden bir bölüm vardır. Yapıyla ilgili bazı eski planlarda doğu yönünde de batı kanadına simetrik iki oda bulunmakla beraber XIX. yüzyıla ait resimlerde yapının güneydoğu köşesinde bir

mekân görülmemektedir. Yapıya kuzey cephesindeki basık yay kemerli kapıdan girilir.

Şehir merkezine en uzak konumda olan Şeyh Mekkûn Zâviyesi XIII. yüzyıla tarihlenmektedir. Zâviye, mescid ve türbeden meydana gelen bu yapıda mekânlar "L" düzeninde konumlanmıştır; yapıya güney yönündeki kemerli bir kapıdan girilir. Doğubatı ekseninde yerleştirilen zâviye ve mescid dikdörtgen formundadır. Mescid mekânı beşik tonoz, zâviye ise kubbe-tonoz düzeninde bir üst örtüye sahiptir. Güneybatıda "L"nin kısa kolunu oluşturan türbenin iki kapısından biri zâviyeye geçişi sağlarken diğeri doğu cephesinde dışarıya açılır. Şeyh Mekkûn Zâviyesi'nde türbe ve beşik tonozlu bölümlerin iç mekân duvarlarını kaplayan mavi, patlıcan moru ve siyah çinilerden günümüze hiçbir iz kalmamıştır.

Anadolu'da kervan ticaretinin en yoğun olduğu bölgelerden biri olan Tokat ve çevresinde çok sayıda kervansarayın yanı sıra köprüler de inşa edilmiştir. Amasya'dan gelen ve Sivas istikametine devam eden kervan yolunun Yeşilirmak üzerinden geçmesi için biri Pazar'da, diğeri Tokat'ta iki köprü yapılmıştır. Tokat'ın kuzeyinde yer alan Hıdırlık Köprüsü, beş satırlık sülüs kitâbesine göre 648 (1250) yılında Pervâne Seyfeddin Hamîd b. Ebü'l Kâsım-ı Tûsî tarafından inşa ettirilmiş olup mimarı Bahâeddin Mehmed b. Ferec'dir. Beş gözlü olarak inşa edilen 151 m. uzun-

Ebü'l-Kâsım-ı Tûsî Türbesi'nin dua penceresi

Nûreddin b. Sentimur Türbesi – Tokat

luğundaki köprünün genişliği 7,40 metredir ve iki kenarında korkulukları vardır.

İlhanlı Dönemi. Bu dönemde mescid, türbe ve tekke gibi belirli yapı türlerinde eserler verilmiştir. Bu eserlerin, Amasya ve Erzurum gibi şehirlerde bulunan dönemin diğer yapıları ile karşılaştırıldığında daha yalın ve iddiasız olduğu görülür. Nüreddin b. Sentimur Türbesi doğuya bakan pencere açıklığı üzerindeki inşa kitâbesine göre 713 (1313) yılında inşa edilmiş, kare plan üzerine kırk pramidallı külah biçimli üst örtüsüyle özgün bir uygulamadır. Yapının giriş açıklığının güney cephesinde yer almasına rağmen doğu cephesinin daha özenle işlenmesi bu cephenin yola bakmasından dolayıdır. Bu cephedeki pencere açıklığı üzerinde Firdevsî'den bir beyit yazılıdır (bk. NÜREDDİN b. SENTİMUR TÜRBESİ). İlhanlı döneminde inşa edilen tarikat yapılarından Acepşir Tekkesi'nin sadece çeşmesi günümüze ulaşırken şehrin güneydoğusunda mevcut Abdullah b. Muhyî Zâviyesi yapıldığı dönemde şehrin bu yöndeki sınırını oluşturmaktaydı. Tabhâneli şemaya sahip zâviyenin batısında geçişin kapı ile sağlandığı düzgün olmayan dikdörtgen planlı bir mekân, devamında kare planlı türbe yapısı yer alır. Batı cephesinde pencere üzerindeki kitâbesine göre 717 (1317) yılında inşa edilmiştir. Zâviyenin plan ve mimarisi zaman içinde neredeyse tümüyle değişmiş, yeni mekânlar eklenmiş ve başka yapılarla kuşatılmıştır. Bu sebeple yapının özgün mimarisini tanımlayabilmek mümkün değildir.

Osmanlı Dönemi. Sulusokak semtinde Selçuklu devrinden kalma bir ulucami bulunmasına rağmen aynı semte XV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen ve Takyeciler Camii adıyla bilinen ikinci ulucami inşa edilmiştir. Ortada dört bağımsız destek üzerine atılan kemerlerin taşıdığı dokuz kubbeye örtülü yapı Edirne Eskicamii ile benzer bir plan kuruluşuna sahiptir. Yapıya batı cephesi üzerindeki basit bir kapı açıklığından girilir. Giriş açıklığının yer aldığı cephe önünde şadırvanı da içine alan 1312 (1894-95) tarihli bir düzenleme görülür. XV. yüzyıl başlarında Tokat çayının karşı kıyısına inşa edilen Hamza Bey Mescid-Zâviyesi tabhâneli bir yapı olup günümüze ulaşmayan türbe ve hankahla bir külliye özelliği göstermekteydi. Yapı vakfiye içeriğine sahip inşa kitâbesiyle de ayrıca önemlidir. Yapının inşası bu bölgedeki iskân faaliyetleri için bir çekirdek oluşturmuş ve yüzyılın sonuna gelmeden he-

men yakınında Tokat'ın ilk büyük külliye kuruluşu olan Hatuniye Külliyesi yapılmıştır. Cami cümle kapısı üzerinde yer alan inşa kitâbesine göre bu külliye de 890 (1485) yılında Sultan II. Bayezid tarafından annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmıştır. Cami, medrese ve imareten meydana gelen külliyenin "U" planlı medresesi zamanımıza intikal etmemiş, imareti ise yakın zamanda onarım görmüştür. Meydan Camii adıyla tanınan ve bütünüyle kesme taştan inşa edilen cami tabhâneli bir yapı olup kuzeyinde beş bölümlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Hatuniye Külliyesi, II. Bayezid döneminin diğer külliyelerinde olduğu gibi nehir veya yol eksen alınarak kendi içinde paralel düzenlemeye sahip bir kuruluş özelliği gösterir (bk. MEYDAN CAMİİ). Osmanlı döneminde külliye ölçeğinde yapı faaliyetlerinin şehirdeki en önemli örneği Temerrüd Ali Paşa tarafından yaptırılan Ali Paşa Külliyesi'dir. 980 (1572-73) yıllarına tarihlenen külliye cami, türbe ve yol aşırı konumlanan çifte hamamdan oluşmaktadır. Kuzey cephesi önünde yedi bölümlü son cemaat yeri bulunan yapı 11,50 m. çapında bir kubbeye örtülüdür. Kubbeyi taşıyan duvar pâyeleriyle Ali Paşa Camii, Mimar Sinan'ın sekiz destekli cami planlamasının varyasyonları olan İstanbul Silivrikapı Hadım İbrâhim Paşa Camii, Tekirdağ Rüstem Paşa Camii gibi yapılarla aynı grupta değerlendirilmesi gereken bir örnektir. Caminin avlusunda kuzeybatı yönünde yer alan kare planlı türbe önünde bir giriş revakı bulunmaktadır. Kubbeli türbe yapısı da cami ve hamam gibi muntazam kesme taşla inşa edilmiştir (bk. ALİ PAŞA CAMİİ).

Osmanlı döneminde bir yandan yeni merkezler kurmak için külliye tesis edilirken bir yandan da işleve dönük, cami ve mescid ölçeğinde müstakil yapılar inşa edilmiştir. Rüstem Çelebi Camii (XV. yüz-

yıl), Kadı Hasan Mescidi (XV. yüzyıl), Hacı İvaz Paşa Mescidi (XV. yüzyıl), Hacı Turhan Mescidi (878/1473), Mahmud Paşa Camii (XVII. yüzyıl) örneklerinde olduğu gibi bu cami ve mescidlerin bir kısmı çeşitli plan kuruluşlarıyla bulundukları mahallenin temel ögesi durumundadır. Bir kısmı da şehrin ticarî dokusuna dahildir ve şehirde faaliyet gösteren çeşitli esnaf grupları tarafından yaptırılmıştır. Lonca mescidleri olarak tanımlanabilecek bu tür yapılar yapıyı inşa ettiren esnaf grubunun adıyla anılmaktadır. Kazancılar Mescidi (924/1518) ve Dabaklar Mescidi (onarımı 1276/1859) bu türden yapılardır.

Tokat, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun önemli ticaret ve üretim merkezlerinden biri olmuştur. Bilhassa Sulusokak semti ticaret yapılarının yoğun biçimde toplandığı yerdir ve bu ticarî dokunun kalbi XVI. yüzyıla tarihlenen bedestendir. Dokuz bölümlü, dokuz kubbeli plan kuruluşuna sahip bedestene güney ve kuzey cephesinde yer alan kapılardan girilir. Yapının doğu ve batı cepheleri boyunca uzun dikdörtgen planlı arasta-çarşı birimleri doğrudan yola açılan kapıları dışında karşılıklı kapılarla bedestene de bağlanır. Bedestenin güneydoğusunda yer alan Deveci (Develik) Hanı XVII. yüzyıla tarihlenmekte ve ahır mekânları ile konaklama işlevine dönük bir şehir hanı olduğu anlaşılmaktadır. İki kat üzerine dikdörtgen planlı hanın ortasında bir avlu vardır. Harap durumdaki yapının avlusunda revak sistemi büyük ölçüde çökmekle birlikte kalan izler dört yönden iki katlı revaklarla çevrildiğini göstermektedir. Doğusunda ayrı bir bölüm halinde ahır mekânlarının yer aldığı hanın yola bakan kuzey cephesinde dükânlar bulunmaktadır. Aynı semtteki diğer hanlar ise ya tamamen yıkılmış ya da özelliklerini kaybedip sadece ana beden duvarlarıyla günümüze ulaşmıştır.

Voyvoda Hanı
(Taşhan)

TOKAT

Tokat'ta XVI-XVIII. yüzyıllar arasında inşa edilen hanların pek çoğu zamanımıza intikal etmemiştir. Günümüze ulaşabilenler arasında en iyi durumda olanlardan biri Voyvoda Hanı'dır. 1626-1632 yılları arasına tarihlenen yapı iki katlıdır. Ortasında yapının genel plan kuruluşuna bağlı şekilde düzgün olmayan dikdörtgen bir avlusu vardır ve avlu alt katta iki yönden, üst katta ise dört yönden revaklarla çevrilmiştir. Yapıya doğu cephesindeki anıtsal kapıdan girilir. Giriş koridoru üzerindeki ikinci kat mekânı kubbeli olup doğu yönünde cepheden dışa taşarak konsollar üstüne oturtulmuştur. Yapının güney ve batı cepheleri sağır duvarlar halinde düzenlenirken yola bakan doğu cephesiyle kuzey cephesinde dükkânlar yer almıştır. Sağlam şekilde bugüne kadar gelebilen hanlardan bir diğeri Gazioğlu Hanı'dır. Voyvoda Hanı'nın güneybatısında yer alan yapı iki katlıdır ve giriş açıklığının kuzey cephesi boyunca dükkânlar sıralanır. Diğer cepheleri başka yapılarla kuşatılmış olan hanın dikdörtgen avlusu ahşap konstrüksiyonlu bir revak sistemiyle dört yönden çevrilmiştir. Yakın zamana kadar yazmacılar tarafından kullanılan yapı günümüzde tamamen boşaltılmıştır ve harap vaziyettir. Tokat'ta Osmanlı dönemi imar faaliyetleri mevlevîhâne (bk. TOKAT MEVLEVÎHÂNESİ), sivil konut yapıları (meselâ

bk. LATİFOĞLU KONAĞI) ve saat kulesi gibi örneklerle son dönemlere kadar devam etmiştir. Özellikle saat kulesi belirli bir döneme özgü oluşu ve anıtsal mimarisıyla önemli bir örnektir. 1901 yılında II. Abdülhamid'in 25. saltanat yılında inşa edilen muvakkithâne kare kaide üzerinde sekizgen gövdeye sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 54-66; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, İstanbul 1345/1927, I, 1-57; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1934, II, 75-109; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, s. 314-318; Feridun Akozan, "Türk Hanları ve Kervansarayları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 133-167; Metin Sözen, "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, İstanbul 1968, I, 195; a.mlf., *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1970, s. 213; Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, s. 11, 96; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 201, 205, 379, 530; a.mlf., *Osmanlı Mi'mârîsi IV*, s. 860; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 62; Doğan Kuban, *Anadolu Türk Mimarîsinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul 1975, s. 57-100; a.mlf., "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD*, VII (1968), s. 53-75; Gönül Cantay, "Zileli Emin Usta'nın Bilinmeyen İki Eseri", *Bedrettin Cömert'e Armağan*, Ankara 1980, s. 497-507; a.mlf., *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara 1992, s. 61; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 380; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 196; Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 282-283; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri: I Selçuklu Dönemi*, Ankara 1986, s. 193-198, 246-251; Semra Ögel, "Ortaçağ Çerçevesinde Anadolu Selçuklu Sanatı", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1987, s. 131-138; Nazif Öztürk, "Selçuklu-Osmanlı Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu: 2-6 Temmuz 1986* (haz. S. Hayri Bolay v.dğr.), Ankara 1987, s. 71-80; Beyhan Karamağaralı, "Şeyh Meknûn Türbesindeki Sgrafittolar", a.e., s. 419-426; Sedat Emir, *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zâviyeler*, İstanbul 1994, I; Işın Aksulu, "Tokat Deveci Hanı", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi: Bildiriler, Ankara 1995, s. 65-78; Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî, İçtimâî Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İFM*, XXIII/1-2 (1963), s. 1-80; Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarîsinde Türbe Biçimleri", *Anadolu: Anatolia*, XI, Ankara 1969, s. 51, 142, 144; Tanju Cantay, "Bir Kuzey-Batı Anadolu Gezisinin Notları", *STY*, VII (1976-77), s. 21-40.

NURİ SEÇGİN

Bugünkü Tokat. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Sivas vilâyetine bağlı bir sancak merkezi, Mondros Mütarekesi döneminde (1918-1920) bağımsız bir mutasarrıflık merkezi olan Tokat şehri Cumhuri-

yet devrine il merkezi halinde girmişti. Fakat bu il merkezi, Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki büyük ticarî önemini kaybetmiş küçük bir şehir durumundaydı. Cumhuriyet devrinin ilk nüfus sayımında (1927) şehirde 20.430 nüfus kaydedilmişti. Orta Karadeniz kıyılarını İç ve Doğu Anadolu'nun önemli merkezlerine bağlayan yolla batı-doğu istikametinde önemli ticaret yolunun kesişme noktasında yer alan ve geçmişteki ticaret şehri olma özelliğini bu coğrafi konumundan alan Tokat asıl gelişmesini Cumhuriyet döneminde kazandı. Bu gelişme 1950 yılına kadar yavaş bir şekilde seyretti ve nüfusu 1950 yılına kadar arada bazı düşüşler göstererek (1945 sayımında olduğu gibi) hemen hemen aynı seviyede kaldı: 1935 sayımında 21.260, 1940'ta 21.447, 1945'te 20.078, 1950'de 21.660. 1950 yılına kadar küçük bir Anadolu şehri durumunda olan ve sadece 400 hektarlık bir alanı kaplayan Tokat alan üzerinde de fazla yaygınlaşmamıştı. Bu alan içinde elli bir mahalleye dağılmış vaziyette 3900 eve sahipti (*Belediye Yıllığı*, III, 558). Tokat'ın eski mahalleleri, şehrin batısında 750 m. yükseklikteki Hisar tepesinde bulunan tarihî kalenin (Dokeia Kalesi) doğu ve güney eteklerinde yarım ay şeklinde uzanıyor, dar sokaklı ve eğimli olan bu kesimden (Câmi-i Kebîr mahalles-i) başlayan şehir ortasındaki Cumhuriyet Meydanı'na kadar iniyor, bu meydanın yakınından geçen ve şehre girmeden önce yukarı kesimindeki adı Kızıliniş deresi olan Behzat deresinin (güney-kuzey doğrultusunda akan bu dere, o dönemdeki küçük şehrin 4,5 km. kuzeyinden geçen, fakat günümüzde kuzeye doğru büyüyen şehrin içinde kalan Yeşilirmak'a karışır) sağ yakasına da (doğu kıyısı) geçiyor, derenin bu yakasındaki Gılgı dağ eteklerindeki mahallelerle (Tabakhane mahallesi gibi) devam ediyordu. Behzat deresinin akış istikametinde dar bir vadi içinde güney-kuzey doğrultusunda uzanan şehir güneyde gevşek dokulu bir mahalle olan Devegörmüş mahallesinden başlıyor, kuzeyde en fazla o dönemdeki ortaokul (günümüzde Gazi Osman Paşa Lisesi) civarına kadar uzanıyordu. Bundan daha kuzeydeki alanlarda stadyum, eski meteoroloji binası, vali konağı gibi (sonraki dönemlerde bir süre çocuk yuvası olarak kullanılan bina) kamuya ait birkaç bina arasında sonraki yıllarda dolacak olan boşluklar bırakmak suretiyle Yeşilirmak (bu kesimde halkın verdiği isimle Tozanlı çayı) üzerindeki tarihî köprüye doğru uzanıyordu; fakat henüz Yeşilirmak'ın kuzeyine geçmiyordu.

Tokat'ta Madımaklar Evi'nin iç süslemesinden bir detay

